

УДК 316: 811.134.2

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ІСПАНСЬКІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Глущук-Олея Г.І., к. філ. н.,
доцент кафедри романо-германських мов
Херсонський державний університет,
докторант кафедри іспанської та французької філології
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядається функціонування невербального заперечення в іспанській культурі, надаються результати й приклади його вживання й інтерпретації. Як і вербальне заперечення, невербальне відображає суб'єктивне ставлення мовця й оцінювання ним інформації, а також фізичну реакцію на неї.

Ключові слова: заперечення, невербальна комунікація, жести, паралінгвістичні засоби.

В статье рассматривается функционирование невербального отрицания в испанской культуре, предоставляются результаты и примеры его использования и интерпретации. Как и вербальное отрицание, невербальное отражает субъективное отношение говорящего и оценивание им информации, а также физическую реакцию на неё.

Ключевые слова: отрицание, невербальная коммуникация, жесты, паралингвистические средства.

Glushchuk-Oleia G.I. SPECIFIC FEATURES OF NONVERBAL NEGATION EXPRESSION IN SPANISH COMMUNICATION

The article considers the function of nonverbal negation in Spanish culture and presents the results of its using and interpretation. As well as verbal negation nonverbal reflects the speaker's subjective attitude and evaluation of information and their physical reaction on it.

Key words: negation, nonverbal communication, gesturers, paralanguage.

Постановка проблеми. Спілкування представляє собою складну взаємодію власне мовленнєвих (вербальних) і немовленнєвих (невербальних) засобів. Цілком зрозуміло, що під вербальним запереченням розуміється сукупність мовних засобів різного лінгвістичного статусу, об'єднаних однією семантичною функцією і спрямованих на вираження певного змісту, в нашому випадку – мовний інструментарій вираження заперечення конкретної мови. Якщо мовному (вербальному) запереченню присвячено чимало праць і наукових доробок у мовознавстві, то невербальне (позамовне) заперечення, насамперед в іспанській мові, системно не описано, причому саме воно може переймати головні комунікативні функції в процесі спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню невербальної комунікації в сучасній лінгвістиці взагалі та іспаністиці зокрема, а також її значенню в міжкультурній комунікації значну увагу приділяють І.В. Ковалинська, А.Й. Паславська, І.І. Серякова, S. Ascaso, А. М. Cestero Mancera, F. Royatos та ін. Виділяють такі засоби реалізації невербальної комунікації, в тому числі заперечення: жести, погляд, міміка, моторика тіла (поза), дистанція, паралінгвістичні засоби тощо

[3; 5, с. 102; 7, с. 72–105; 16]. І.І. Серякова вдало порівнює функцію невербальних засобів, що завжди супроводжують вербальні та активізуються залежно від певних контекстуальних умов, а іноді переважають словесні дії за реактивністю, експресивністю та раціональністю в дискурсах різних жанрів, із роллю Санчо Панси поряд славетного Дона Кіхота [5, с. 7].

Постановка завдання. Актуальність студії зумовлена тим, що, незважаючи на достатню кількість наукових праць із невербального спілкування, належна увага вивченню невербального заперечення в іспанській мовній комунікації, яке відіграє провідну роль в іспанській комунікативній поведінці і є частиною іспанської мовної свідомості, не приділялася. **Мета статті** – визначення способів вираження невербального заперечення, конкретизація засобів його реалізації та їхня інтерпретація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивченням невербальних знаків спілкування займається невербалістика – комунікативний напрям лінгвістики, що студіює функціональну значимість невербальних дискурсивних практик у різних лінгвокультурах. Ця наука знаходиться на перетині

досліджень біологічної і соціальної природи людини, саме тому вивчення невербальної поведінки особистості сприяє розумінню таких сутностей буття, як мова і культура [5, с. 10–11]. У даному випадку можна говорити про «невербальну картину світу» [5, с. 64], що вміщує концепти «жест», «обличчя», «поза» тощо і являє собою цілісну систему суджень і знань про всі невербальні компоненти, які вживаються в комунікативному процесі. Нюанси, які надають оптико-кінетичні засоби, є неоднозначними в різних національних культурах, через це невербальну мову певної країни варто вивчати як і словесну, оскільки загальних норм невербальної комунікації для людства в цілому не існує [2, с. 14]. Неможливо точно підрахувати кількісно їхнє вживання, показники дослідників різняться, наведемо уніфіковані дані: на них припадає від 60 до 80% інформації, і лише 20-40% передається вербально [4, с. 496]. Саме залучення невербальних знаків, їхня частотність, нормативність, експресивність залежить від багатьох чинників, таких як: темперамент співрозмовників, їхній емоційний стан, близькість, динаміка стосунків, особистісні якості, комунікативні компетенції, соціальний статус, вікові особливості, місцевість проживання (місто або передмістя, столиця), належність до певної групи, субкультури чи сексуальних меншин.

Невербальну поведінку і взаємодію людей та невербальну комунікацію, яка в кожній культурі має свою специфіку, вивчає невербальна семіотика [2, с. 17], куди відносять такі розділи: аускультация (вчення про сприйняття звуків, аудіальне поведіння людей під час спілкування), гасстика (наука про споживання і приготування певних продуктів, харчову символіку, поведінку за столом, як, наприклад, облизування тарілок, пальців, сьорбання, відрижка тощо); ольфакція (вивчає мову запахів та їхню роль у процесі комунікації), системологія (наука про предмети / артефакти, якими оточують себе люди, аксесуари, макіяж, вбрання (колір, стиль) тощо та їхнє значення у комунікативному процесі). Нам видається доцільним приділити увагу невербальному вираженню заперечення в іспанській мові та суміжних із ним понять, таких як відраза, невдоволення, презирство, несхвалення, агресія, небажання тощо, і заповнити ті лакуни, які існують у сучасній іспаністиці. Мовлення іспаномовних народів, незважаючи на те, що воно є специфічним для кожного різновиду національних варіантів іспан-

ської мови, надзвичайно насичене жестами і мімікою, що зумовлено своєрідністю їхньої психіки [6, с. 20]. Характерні риси іспанців – особиста незалежність, індивідуалізм, войовничість (не мілітаризм), експансіонізм, вітальність (життєлюбність), фанатизм, що прослідковується в зовнішній історії і який є однією з частин національного духу; іспанець – тип пристрасної людини, чий фокус буття сконцентрований на ній самій, через що їй складно дається дискурсивне спілкування та систематичне мислення [7, с. 73–74].

Хронеміка – наука про час комунікації, його функції в різних культурах, продовження погляду, жесту [11, с. 75] тощо. Наприклад, в іспанській культурі прийнято довго прощатися, якщо буде навпаки – означатиме, що людина не зацікавлена в спілкуванні, а зустріч була неприємною. У нашій роботі ми концентруємося на дослідженнях іспанського культурного аспекту комунікації із вираженою національно-культурною семантикою. Так, А. М. Сестеро Мансера та Ф. Поятос розділяють такі різновиди часу [10, с. 131; 13, с. 15]: концептуальний, що представляє поєднання поведінкових звичок, пов'язаних із протіканням часу в певній культурі (цінують його чи ні, сприймають як конкретне чи абстрактне, вплив часу на людську діяльність: планування, виконання однієї / кількох дій – із цієї точки зору культури поділяються на монохронічні, на півночі Європи, та поліхронічні – на півдні, сюди ж відносять активність / пасивність, пунктуальність / запізнення, часи і тривалість прийняття їжі тощо); соціальний, який полягає в єдності культурних знаків, що регламентують час різних соціальних стосунків (збори, співбесіди, зустрічі); інтерактивний – указує на протікання знаків інших комунікативних систем, надаючи інформативне значення, посилюючи або змінюючи конотацію цих елементів (довгота складів, паузи, продовження обійм / потискання рук тощо). Так, мешканці Середземномор'я належать до поліхронічних культур, пунктуальність не є особливою рисою іспанців (нормальним вважається запізнення до 20 хвилин), у мові це виражається такими фразами (наприклад, під час угоди про зустріч [12, с. 3, с. 6]): *quedamos sobre las ocho / quedamos de ocho a ocho y cuarto en tu casa*; або аргументи продавця чи клерка, який не може вчасно обслужити (оскільки в цей час може розмовляти з іншим): *un minuto / un momento, ahora estoy con usted*. Навіть планування відпочинку або вільного часу вони залишають на

останній момент, неочікувано вигадують план дій та з легкістю змінюють його. За іспанцями спостерігається так зване часове зміщення, тобто час у них ніби розтягується на пізніше (*hacia un "más tarde"*) порівняно з іншими культурами. Варто згадати одну з найвідоміших картин С. Далі «Постійність пам'яті», або її народні назви «М'які годинники» (*Los relojes blandos / Los relojes derretidos*), «Плинність часу», «Профіль часу», в якій годинники розтікаються як плавлений сир. Так, ранок продовжується до сніданку, а снідати в Іспанії із легкістю можна після 13.00 [16, с. 205–206]. Цікаво, що коли пропонують зустріч опівдні (*a mediodía*), не варто приймати її десь о 12.00, оскільки іспанці мають на увазі час обіду, а це приблизно з 14 до 15 години, тож певними словами це може уточнюватися (*en horas de comida*). Також існує негласний розпорядок телефонних дзвінків, щоб не турбувати під час сієсти чи не переривати прийом їжі – *permisividad telefónica*, незнання або порушення якого може призвести до непорозуміння та означати невихованість і неповагу.

Проксеміка займається вивченням норм просторової та часової організації спілкування, відображає дистанцію (відстань, кут повороту, персональний простір), допоміжні засоби спілкування (особливості статури та особисті предмети, такі як окуляри, прикраси, сигарета тощо) [2, с. 172–173]. Іспанці належать до так званих контактних культур, вони характеризують себе «*muu tocadores*», тобто дотики в іспанській комунікації постійно супроводжують розмову, що є типом надмірного тілесного контактування (*expletivo corporal*) [16, с. 201]. Тримання дистанції й уникнення дотиків може сприйматися негативно. Тактильна активність в Іспанії спостерігається більше в пересічних людей (*clases populares*) і жінок, оскільки, можливо, таким чином вони компенсують брак мовних експресивних засобів комунікації [16, с. 202]. Такесика / гаптика досліджують систему дотиків і торкань, які виконують у спілкуванні функції індикатора статусних і рольових взаємин, показують ступінь близькості співрозмовників більше, ніж інші невербальні засоби, а їхнє неадекватне використання може призвести до комунікативного непорозуміння, конфлікту і провалу в спілкуванні [2, с. 199]. Наприклад, іспанці при зустрічі як зі знайомими, так і незнайомими людьми супроводжують привітання двома поцілунками, що може насторожити чи шокувати представника

неконтактної культури. Це пов'язано з національною специфікою концептуалізації простору [2, с. 180].

Проксемічна поведінка може додатково реалізовуватися кінетичною або руховою активністю. Кінетика вивчає значення рухів та поз і їхню інформативність, що також передається виразом обличчя та корпоральними жестами. Не менш вагомим є візуальний контакт, що саме досліджує окулесика. У контактних культурах, якою є іспанська, уникнення погляду, відведення очей або розглядання якихось дрібничок під час спілкування може трактуватися як невихованість, незацікавленість, пасивність, неповага до співрозмовника, небажання вести чи продовжувати бесіду за певною темою. Натомість широко розплющені очі можуть сигналізувати про обурливість, незгоду, агресивне налаштування, відхилення, неприйняття [3, с. 142]. Погляд також є важливим передавачем інформації. В Іспанії довгий погляд або роздивляння співрозмовника не вважається образливим. Проте людина з північної Європи, США чи-то Брюсселя, особливо жінка, в Іспанії сприйматиме відкриті погляди незнайомих як нахабні, водночас іспанка на вулицях Нью-Йорка або Стокгольма відчуватиме свою незначущість і мізерність через відсутність таких в її бік [16, с. 200]. Стосовно жестів, то вони поділяються на вроджені / набуті, універсальні / культурно-специфічні. Поряд із традиційними комунікативними та інформативними жестами окремо виділяються так звані «жести-бур'яни» в кожній культурі, що не несуть смислового навантаження (заламування пальців, рук, поправлення одягу тощо), та інвективні (грубі ненормативні) жести, які мають на меті моральне приниження та образу співрозмовника [7, с. 23].

Дослідивши роботи з невербального спілкування [2; 3; 4; 7; 8; 13; 16], а також електронний словник іспанських жестів [15], ми зробили спробу скласти корпус невербального заперечення і суміжних із ним понять. Варто зазначити, що інтерпретація кожного окремого жесту залежить від різних чинників: мовного і позамовного контексту, статусу співрозмовників і їхніх стосунків. Широко зрозумілими і майже універсальними негативними і заперечними жестами, властивими також іспанській висококінетичній культурі [2, с. 93], є: показування середнього пальця; махання вказівним пальцем із боку в бік (непогодження, заборона чогось); позіхання (нудота, нудьга); затуляння очей, вух долонями чи пальцями

(небажання бачити / незмога повірити в щось, слухати); прикладання вказівного пальця до рота, висування правої руки долонею вперед, імітація застібання рота блискавкою (перебивання, заборона говорити); кулак великим пальцем донизу – римський жест (усе погано, провал); стискання плечима з певним виразом обличчя або нахилом голови вбік (незнання, невпевненість у чомусь); стискання плечима водночас із розкриттям долонь (невпевненість); насуплення і схрещення рук на грудях (образа, обурення, небажання спілкуватися); жест, який імітує виривання волосся із голови (крайні ступень обурення, злості, роздратування, відчаю тощо); споглядання годинника, стукання ногою по підлозі (нетерплячість, незацікавленість); крутити великим пальцем біля носа, плескати по верхній частині стегна (насміхатися); махання кулаком вверх-вниз біля грудей (обурення, роздратованість, невдоволення); рух руки зліва направо повернутою донизу долонею або великим пальцем (погроза, агресія, небажання контактувати); затуляння рота долонею (острах, що не слід було щось говорити); висування однієї / обох рук долонями вперед (небажання спілкуватися, застереження).

Цікавими з точки зору походження і виразності є жести, що передають презирство і зневагу та ступені їх градації. Презирство пов'язується з відразою, що є своєрідною за своєю природою: воно свідчить про щось гидливе на смак і може бути викликано таким же відчуттям через запах, зір і навіть дотик. Саме тому в жестах, що виражають це почуття, активно використовується міміка й асоціативні з певними діями жести: відмахуванні від чогось; спльовування або демонстрація язика; розтягування губ на кшталт посмішки; закочування очей, відведення погляду як демонстрація, що людина не варта нашого погляду; за допомогою активності м'яз носа та рота – верхня губа піднімається, м'язи носу скорочуються, носовий прохід звужується, що може супроводжуватися фирканням або іншими паралінгвістичними засобами, ніс при цьому може прикриватися долонею або затулятися пальцями (аналогічними діями людина намагається позбутися впливу неприємного запаху, тобто виражаючи зневагу таким жестом ми показуємо, що від іншої людини тхне [1, с. 237–238]). Плювання також є свідченням презирства і зневаги (як намагання звільнитися від чогось неприємного [1, с. 243; 16, с. 198]).

Гидування як крайній ступінь презирства виражається активним рухом м'язів рота як

імітація випорожнення шлунка (ніби з'їли щось вкрай неприємне), цей жест (із додаванням пальців до рота) є дуже поширеним в Іспанії. Також іспанцям властивий жест – що інтерпретується як презирливий – роздавлювання паразита нігтями великих пальців [16, с. 198] та його варіанти – ляскання пальцями (що іноді трактується як незначущість, відсутність чогось, заперечення), катання або тримання ніби чогось крихітного між пальцями. Стомленість від чогось, пересиченість чимось іспанці теж показують своєрідно, прикладаючи пальці до Адамового яблука, до чола або торкаючись маківки з характерними звуками «*Uuff!*». Неповага і агресія, навіть погроза демонструються плесканням долонею по кулаку; небажання спілкуватися / бачити певну людину демонструє релігійний жест – хрест вказівними пальцями, або ж його варіант – «руки як ножиці», що символізує категоричне припинення якоїсь дії чи комунікації [4, с. 140]. Махання долонею паралельно тулуба свідчить про складність, безвихідь із якоїсь ситуації або вказівку на чиюсь помилку. Зрозумілим є жест демонстрації / вивертання порожніх кишень, що свідчить про нестачу чи брак грошей. Іспанці можуть показувати інші рухи: проводити пальцями однієї руки вздовж носу, із мовним відповідником *estar a dosvelas*.

Жести водіїв під час водіння вважаються різними й особливими, що пояснюється відчуттям власної території в кабіні і певною ілюзією захищеності. Це, наприклад, символічне показування рогів, крутити пальцем біля скроні, долонею плескати по щоді, що означає «нахаба», «шельма», показування долонями летючого птаха із значенням, що вказує на неможливість проїхати чи обігнати, наприклад, у загорі (*si quieres pasar delante de mí, vuela*) [16, с. 198].

Жести часто супроводжуються паралінгвістичними засобами – голосовими сигналами, які разом із кінетичними і, власне, вербальними утворюють основу комунікативної поведінки людини [14, с. 15]. Ці звукові коди є супровідними для процесу мовлення, вони відіграють вагомую роль у спілкуванні, зокрема забарвлюють, доповнюють і уточнюють інформацію, надають емотивності й експресивності, а також можуть реалізовувати протишумову програму і заповнювати лакуни між словами [4, с. 533; 16, с. 203]. Усі паралінгвістичні засоби можна умовно поділити на чотири категорії [2, с. 45; 9, с. 32, 11, с. 73–74]:

1) фонічні модифікатори / парамовні просодичні елементи: тон, інтенсивність, інтонація, висота, темп тощо;

2) звукові показники фізіологічних реакцій і емоцій: плач, сміх, покашлювання, свист, плювки, позіхання, крик, зойкання тощо;

3) квазілексичні елементи: вокалічні (*ay, eey*), консонантні (*mm, hm*), комбіновані (*uff, buaj*);

4) паузи і мовчання.

Актуалізацію заперечення може забезпечити будь-який перелічений вище засіб. Наприклад, навмисно довгу паузу, фиркання, покашлювання можна інтерпретувати як незгоду; мугикання із закритим ротом (*Mmmm*) – сумнів; зміна тону, інтонації тощо можуть свідчити про негативне ставлення мовця до чогось. Стосовно мовчання Ф. Поятос зауважує, що його слід вважати не комунікативною пустотою, а комунікативним дійством, починаючи з пауз, в яких задіяні невербальні знаки, оскільки відсутність іноді чогось може бути красномовнішою в спілкуванні порівняно зі словами [13, с. 81–82; 14, с. 170]. У західних культурах, до яких належить іспанська, є певний страх тиші, в мові це виражається так: *Ha pasado un ángel* – говориться в незручній ситуації, коли всі мовчать, або іронічно: *.....por favor, no hablemos todos al mismo tiempo, chi-to: Qué callados nos hemos quedado*, – все це пов'язано з порушенням правила постійно говорити в Іспанії [16, с. 204]. Ця «повинність» відчувається в барах, ресторанах, де всі говорять одночасно, лунає музика і ввімкнено телевізор, який ніхто не дивиться. В іспанській культурі на зборах чи асамблеях складно очікувати порядок отримання слова для виступу, не перебивати. Так, хто гучніше і більше говорить – той є важливішим. Мовчання в родинному колі, в різного типу стосунках вважається непристойним, неввічливим, є ознакою незацікавленості, неповаги.

Висновки. Нами було розглянуто способи вираження невербального заперечення в іспанській комунікативній поведінці та їхня специфіка, зумовлена культурними особливостями, а саме належність іспанської культури до поліхронічних, контактних та високініетичних, що зумовлює активне, а іноді й надмірне вживання жестів і паралінгвістичних засобів у процесі спілкування. Перспективним видається дослідження способів вираження афективного заперечення і його експліцитного й імпліцитного різновидів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных / Ч. Дарвин. – СПб. : Питер, 2001. – 384 с.
2. Ковалинська І.В. Невербальна комунікація / І.В. Ковалинська. – К. : Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с.
3. Паславська А. Невербальне заперечення в міжнародній комунікації / А. Паславська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: 36. наук. праць. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 138–144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lnu.edu.ua/.../22.%20Paslavaska.pdf.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 843 с.
5. Серякова І.І. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках / И.И. Серякова. – К : Изд. Центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
6. Фирсова Н.М. Испанский речевого этикет / Н.М. Фирсова. – М. : Высшая школа, 1991. – 174 с.
7. Ю. Е.Д. Репрезентация невербальных средств коммуникации в современном испанском языке : дисс. ... канд. филол. наук. : 10.02.05 «Романские языки» / Е.Д. Ю. – Иркутск, 2009. – 222 с.
8. Ascaso S. Inventario de signos no verbales básicos españoles y alemanos: estudio comparativo / Samanta Ascaso. – Madrid : Universidad de Nebrija, 2014. – 313 p.
9. Cestero Mancera A. M. Comunicación no verbal y enseñanza de las lenguas extranjeras / Ana Ma Cestero Mancera. – Madrid : Arco Libros, 1999. – 80 p.
10. Cestero Mancera A. M. La comunicación no verbal y comunicación eficaz / Ana Ma Cestero Mancera // ELUA, 28 – Alicante : Universidad de Alicante, 2014. – P. 125–150.
11. Cestero Mancera A.M. La comunicación no verbal y el estudio de su incidencia en fenómenos discursivos como la ironía / Ana Ma Cestero Mancera // ELUA, 20. – Alicante : Universidad de Alicante, 2006. – P. 57–77.
12. López Fernández Ma. C. Reglas de “urbanidad” en España: la comunicación no verbal en el aula de E/LE / Cristina Ma. López Fernández // II Foro de profesores de E/LE. Universidad de Valencia. Experiencias prácticas. – 12 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: www.uv.es/avales/Avaless/LopezII.pdf.
13. Poyatos F. Cultura, comunicación e interacción: hacia el contexto total del lenguaje y el hombre hispánicos // Fernando Poyatos // Yelmo: La Revista del Profesor de Español, 22, 1975. – P. 14–16.
14. Poyatos F. La comunicación no verbal. Tomo I. Cultura, lenguaje y conversación / Fernando Poyatos. Madrid : Istmo, 1994. – 297 p.
15. Rodríguez G. V. Diccionario de gestos españoles. [Електронний ресурс] / Gaviño Victoriano Rodríguez. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://coloquial.es/es/diccionario-de-gestos-espanoles/>.
16. Soler-Espiauba D. Lo no verbal como un componente más de la lengua / Dolores Soler-Espiauba [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/.../07_soler.pdf.